

Stjepan Sekereš

GOVORI S NEZAMIJENJENIM JATOM U NAŠIČKOM KRAJU

U svojoj radnji »Govor našičkog kraja« zabilježio sam da se u najstarijim selima našičkog kraja (Pg, Fč, Sj, Bš, Šn) stari jat »izgovara kao e, ali se u tom e malo osjeća prizvuk glasa i«. ¹ Budući da se tu radi o govorima s nezamijenjenim jatom, odlučio sam detaljnije proučiti tu pojavu. Govori s nezamijenjenim jatom vrlo su rijetka pojava u današnjem hrvatskom ili srpskom jeziku. Nezamijenjeni jat zabilježen je samo u desetak naselja (uglavnom izvan Jugoslavije). Prvi je tu pojavu zabilježio E. Petrovici u selu Krašovani u rumunjskom Banatu. ² Kasnije je P. Ivić zabilježio nezamijenjeni jat i u govorima Rekaša (rumunjski Banat), Banatske Crne Gore (rumunjski Banat) i galipoljskih Srba (Pehčevo u istočnoj Makedoniji). ³ Nedavno su takvu pojavu zabilježili B. Finka i A. Šojat u selu Gradištu (jugozapadno od Vinkovaca). ⁴

O tome kako se stari jat izgovarao u praslavenskom i staroslavenskom jeziku postoje razna mišljenja. A. Meillet, O. Hujer, P. Diels, F. Ramovš, ⁵ J. Hamm ⁶ i Broz-Bosanac ⁷ smatrali su da se praslavensko ē izgovaralo kao otvoreno e. Do takva zaključka spomenuti autori dolazili su uglavnom zbog toga što se ē u staroslavenskom jeziku nekada izgovaralo kao ja, što se iza nekih palatalnih suglasnika mijenjalo u a i što se u nekim slavenskim jezicima izgovara kao a, ja ili ā. Međutim, T. Maretić, ⁸ St. M. Kuljbakin ⁹ i S. Ivšić ¹⁰ smatrali su da se stari jat izgovarao kao zatvoreno e.

R. Simeon je zabilježio da se u staroslavenskom jeziku jat vjerojatno izgovarao »kao dugo zatvoreno e koje naginje prema i, ili pak kao srednji glas između a-glasa i i-glasa«. ¹¹

¹ S. Sekereš: »Govor našičkog kraja«, *HDZ*, 2, str. 235.

² E. Petrovici: *Graiul Carașovenilor* (București, 1935).

³ P. Ivić: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad, 1956), str. 209; P. Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte* ('S-Gravenhage, 1958), str. 269.

⁴ B. Finka — A. Šojat: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* (Radovi Centra za znanstveni rad 3, Vinkovci, 1975), str. 20, 23.

⁵ J. Hamm: *Staroslavenska gramatika* (Zagreb, 1958), str. 78.

⁶ J. Hamm: *Staroslavenska gramatika* (Zagreb, 1958), str. 79.

⁷ Broz-Bosanac: *Oblici jezika staroslovenskoga* (Zagreb, 1923), str. 3.

⁸ T. Maretić: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1963), str. 29.

⁹ St. M. Kuljbakin: *Staroslovenska gramatika* (Beograd, 1930), str. 11—12. Kuljbakin smatra da se pri kraju praslavenske epohe jat pretvorio u jednu vrstu diftonga ie, a u najstarije doba praslavenskog jezika taj vokal je mogao biti ē otvorene nijanse.

¹⁰ S. Ivšić: *Današnji posavski govor I* (Rad 196), str. 170.

¹¹ R. Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I* (Zagreb, 1969), str. 595.

U današnjim govorima s nezamijenjenim jatom samoglasnik *ě* izgovara se kao zatvoreno *e*, odnosno kao glas između *e* i *i*.¹² Budući da se stari jat izgovara kao zatvoreno *e* i u govorima našičkoga kraja, možemo sigurno zaključiti da se stari jat u hrvatskom ili srpskom jeziku prije svoje zamjene s drugim glasovima izgovarao kao zatvoreno *e*.

U hrvatskom ili srpskom jeziku postojala je očita tendencija da se nejasni i pomućeni samoglasnici zamijene s čistim vokalima. U vezi s takvom tendencijom došlo je do zamjene starih vokala *ę* *o*, *y*, *ě*, *ь* i *ъ* novim glasovima. Stari jat je u hrvatskim i srpskim govorima zamijenjen glasovima *e*, *i*, *ie* (*je*, *ije*). Dosada je malo pisano o tome zašto je došlo do takvih zamjena. Samoglasnik *ě* izgovarao se u govorima hrvatskoga ili srpskog jezika kao manje ili više zatvoreno *e*. U onim govorima gdje je *ě* bilo malo zatvoreno razvilo se iz jata *e*; u onim govorima gdje je *ě* bilo srednje zatvoreno razvilo se iz jata *ie* (*je*, *ije*); u onim govorima gdje je *ě* bilo jače zatvoreno razvilo se iz jata *i*. Tako su nastali ekavski, jekavski i ikavski govori. U onim govorima gdje se dugo *ě* izgovaralo zatvorenije ili otvorenije od kratkog *ě* dolazilo je do drukčijih zamjena u dugim i kratkim slogovima (*i-je*, *i-e*, *e-je*, *ije-i*, *ije-e*).

Budući da je u većini slavenskih jezika stari jat zamijenjen glasovima *e* (slovenski, makedonski, bugarski, ruski, poljski i češki jezik), *ie* (ruski i poljski jezik) i *i* (češki jezik), mogli bismo zaključiti da se i u praslavenskom jeziku samoglasnik *ě* najčešće izgovarao kao zatvoreno *e*. Do zamjene starog jata glasom *ja* u nekim jezicima (bugarski, ruski i poljski jezik) došlo je vjerojatno pod utjecajem nekih glasova ispred ili iza jata, a možda se u nekim pozicijama izgovaralo i kao otvoreno *e*.

U šest starih naselja našičkog kraja (Podgorač, Donja Motičina, Feričanci, Stara Jošava, Bokšić i Šaptinovci) kod starijeg svijeta samoglasnik *ě* izgovara se kao malo zatvoreno *e*. U izgovoru jata čuje se samo malo prizvuk glasa *i*, tako da kod površnijeg slušanja nećemo ni zamijetiti razliku između *ě* i *e*. U vezi s takvim izgovorom toga glasa došlo je kod mlađeg svijeta do zamjene jata glasom *e*.¹³

1. Refleks dugog jata

a) Nezamijenjeni izgovor jata

U svim navedenim naseljima dugo naglašeno *ě* izgovara se kao *ę*. Primjeri: běl, blěd, brěg, brěst, cěna, cěv, děte, lěčit, lěk, lěp, lěvak, lěvi, měnjat, měšat, oslěpit, ozlědit, pěsak, pětō, plěvit, pobědit, poděljit, prěsan, proměnit, rěč, rědak, rěka, slěp, sněg, srěda, tělo, trězan, věnac, vrědan, vrěme, vrědat,

¹² P. Ivić: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad, 1956), str. 209; P. Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte* (?S-Gravenhage, 1958), str. 274; B. Finka — A. Šojat: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* (Radovi Centra za znanstveni rad 3, Vinkovci, 1975), str. 21.

¹³ U govorima navedenih naselja ne izgovara se zatvoreno dugo ili kratko *e* koje nije postalo od jata. Ta činjenica nas upućuje na zaključak da se ovdje doista radi o izgovoru starog jata, a ne samo o pojavi zatvorenosti vokala, koja pojava je raširena u mnogim kajkavskim govorima.

zvězda, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbiti se (Podgorač); bēda, bēl, bēs, blēd, blēdit, brēg, brēst, cēdit, cēna, cēpat, cēv, dēlit, dēte, grē, grēšit, krēsnica, lēcīt, lēk, lēp, lēvak, lēvi, mēnjat, mēšat, Nēmac, oslēpiti, ozlēditi, pēsak, pētō, plēvit, pobēdit, podēlit, povrēdit, prēcī, prēko, prēlaz, prēsān, promēnit, rēc, rēdak, rēka, sēd, slēp, slēpac, slēpit, smēšan, snēg, srēda, Srēm, stēna, strēla, strēljat, tēlo, tēsān, trēm, trēšće, trēzan, uklēštit, uvrēditi, vēk, vēnac, vērān, vrēdān, vrēme, vrēdati, zalēpit, zalēvat, zaplēnit, zapovēdati, zvēr, zvězda, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbiti se (Donja Motičina); bēda, bēdan, bēlit se, bēs, blēd, blēdit, dēlit, dēte, grēšit, krēsnica, lēvak, lēvi, pētal, rēdak, slēp, snēg, srēda, stēna, strēla, vēnac, vrēme, zvězda (Feričanci); bēda, bēlit se, bēs, blēd, blēdit, brēst, cēdit, cēpat, cēv, dēlit, dēte, grēj, grēšit, lēcīt, lēvi, mēnjat, mēšat, Nēmac, ozlēdit, pēsak, pētal, plēvit, pobēdit, podēljit, povrēdit, prēsān, rēc, trēm, uvrēdit, vrēdan, vrēme, vrēdat, zalēpit, zalēvat, zaplēnit, zapovēdat, zvězda, ždrěbac, ždrěbiti se (Stara Jošava); bēda, bēl, bēs, blēd, brēst, cēditi, cēna, cēv, dēljiti, dēte, grēšiti, lēvak, Nēmac, ozlēditi, pēsak, pētal, plēn, plēviti, pobēditi, podēljiti, povrēditi, prēsān, promēniti, rēc, rēdak, rēka, slēp, slēpac, snēg, srēda, stēna, strēla, tēlo, trēšće, trēzān, uvrēditi, vēnac, vrēme, vrēdati, zalēvati, zvēr, zvězda, ždrěbac, ždrěbe (Bokšić); bēda, bēl, bēleti se, blēd, brēst, cēna, cēv, dēljiti, dēte, grēj, lēk, lek, lēp, lēvak, lēvi, mēnjati, mēšati, Nēmac, plēviti, pobēditi, povrēditi, prējti, prēlaz, prēsān, promēniti, rēdak, rēka, sēd, slēp, slēpac, smēšan, srēda, strēla, trēšće, trēzān, uvrēditi vēnac, vērān, vrēdān, vrēme, zalēpiti, zalēvati, zaplēniti, zapovēdati, zvězda, ždrěbac (Šaptinovci).

b) Zamijenjeni izgovor jata

Nenaglašeno dugo ē izgovara se kao e. U Gradištu je također »nezamijenjeni izgovor jata običniji pod akcentom nego izvan akcentovanog sloga«. ¹⁴ Primjeri: pōnēt, Blāgovest, kōren (Podgorač); iznēt, kōrēnje, pōnēt (Donja Motičina); iznēt, kōrēnje, pōnēt, Blāgovest, ōbest (Feričanci); iznēst, kōrēnje, pōnēt, Blāgovest (Stara Jošava); Blāgovēst (Bokšić); pōnēti, Blāgovest (Šaptinovci).

U svim mjestima može se čuti u nekim riječima e mjesto dugog ē, što je u vezi s napuštanjem glasa ē. Najviše takvih riječi ima u Feričancima i Staroj Jošavi, gdje je najjači utjecaj novoštokavskih govora. Primjeri: korēnje (Podgorač); bēlit se, Blāgovēst, kōren, kōrēnje, ōbest (Donja Motičina); bēl, brēg, brēst, cēdit, cēpat, cēv, lēcīt, lēk, lēp, mēnjat, mēšat, oslēpit, ozlēdit, pēsak, plēn, plēvit, pobēdit, podēlit, povrēdit, prēc, prēko, prēlaz, prēsān, promēnit, rēc, rēka, sēd, slēpac, slēpit, Srēm, tēlo, tēsān, trēšće, uklēštit, vēk, vērān, vrēdan, zalēvat, zvēr, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbit se (Feričanci); bēl, brēg, cēna, lēk, lēp, lēvak, prēko, promēnit, rēdak, rēka, sēd, slēpit, srēda, Srēm, stēna, strēla, strēljat, tēlo, tēsān, trēšće, vēk, vērān, zvēr, ždrěbe, kōrēnje (Stara Jošava); blēdeti, brēg, cēpati, grēj, grēšiti, iznēti, korēnje, lēciti, lēk, lēp, mēnjati, mēšati, pētal, Srēm, tēsān, vrēdān, zalēpiti, Blāgovēst, kōren (Bokšić); bēsān, blēdeti, brēg, cēpati, grēšiti, iznēti, korē-

¹⁴ B. Finka — A. Šojat: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca, str. 24.

nje, léčiti, oslépiti, ozléditi, pēsak, podéljiti, prēko, rēč, snēg, Srēm, stréljati, tēlo, tēsan, vēk, vrédati, ždrēbe (Šaptinovci).

2. Refleks kratkog jata

a) Nezamijenjeni izgovor jata

Naglašeno ē izgovara se kao ē u Podgoraču, Donjoj Motičini, Bokšiću i Šaptinovcima, dok se u ostalim naseljima izgovara kao e. Primjeri: bēžat, dēca, dēver, dēvōjka, lēpsi, lēto, mēra, mērit, mēsec, mēsto, pēga, pēške, sēckat, sēme, sēna, sēst, sētiti se, tēme, tērat, vēncat se, vēra, vētar, vēverica (Podgorač); bēlilo, bēžat, dēca, dēd, lēto, mēra, mēriti, mēsec, mēsto, pēga, pēške, pēvāč, pēvati, plēva, sēckati, sēme, sēna, sēsti, smēstiti, tēme, tērat, tēšiti, vēncati se, vēra, vēšćica, vētar, vēverica (Donja Motičina); dēca, dēver, izumēti, kudēlja, mēra, nedēlja, pēga, pēške, pēvati, plēva, potērati, sēckati, sēme, sēna, sētiti se, sletēti, tēme, tērati, vēra, vēšćica, vētar, zagorēti (Bokšić); bēljilo, istērati, izgorēti, izumēti kolēno, kudēlja, lēpsi, letēti, lēto, mēsto, pēške, pēvati, posēći, sēckati, sēme, sēna, tēme, uzletēti, vēra, vētar (Šaptinovci).

b) Zamijenjeni izgovor jata

U Feričancima i Staroj Jošavi se naglašeno kratko ē izgovara kao e. U tim mjestima se prije i kratko ē izgovaralo kao ē, ali je pod vrlo jakim utjecajem govora susjednih naselja i govora doseljenika u samim mjestima došlo do napuštanja toga glasa u kratkim slogovima (u tim mjestima je i dugo ē češće zamijenjeno glasom e). U većini ostalih govora s nezamijenjenim jatom (Krašova, galipoljski Srbi, Gradište) kratko ē je također zamijenjeno s glasom i¹⁵ ili glasom e.¹⁶ Primjeri: bēlilo, bēsnilo, bēžat, cēdilo, dēca, dēd, dēver, dēvōjka, lēpsi, lēto, mēdved, mēra, mērit, mēsec, mēsto, pēga, pēšāk, pēške, pēvāč, pēvat, plēva, rēćica, sēckat, sēme, sēna, sēst, sētiti se, smēstiti, tēme, tērat, tēšiti, vēcan, vēncat se, vēra, vēšćica, vētar, vēverica (Feričanci); bēljilo, bēsnilo, bēžat, cēdilo, cēnik, dēca, dēd, dēver, dēvōjka, lēpsi, lēto, mēra, mērit, mēsec, mēsto, pēga, pēšāk, pēške, pēvāč, pēvat, plēva, sēckat, sēme, sēna, sētiti se, tēme, tērat, tēšiti, vēncat se, vēra, vēšćica, vētar, vēverica, zapovēdnik (Stara Jošava).

U ostalim naseljima mogu se također čuti neke riječi s e, što je u vezi s tendencijom za napuštanjem toga glasa. Budući da je taj proces u toku, ne može se točno ustanoviti do koje mjere je napredovao kod pojedinih osoba. Primjeri: cēdilo, dēd, mēdved (Podgorač); dēver, lēpsi, pēšāk, sētiti se, tēšiti (Donja Motičina); bēljilo, dēd, isēći, kolēno, lēpsi, letēti, lēto, mēsec, mēsto, odmēriti, ōnde, ōvde, pēga, pocrvenēti, posēći, poželjēti, prebolēti, smēstiti, vēncati se, vēverica, željēti (Bokšić); dēd, dēver, mēra, mēriti, mēsec, nedēlja, odmēriti, pēga, pēvāč, plēva, potērati, poželjēti, prebolēti, sētiti se, sletēti,

¹⁵ P. Ivić: Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, str. 209.

¹⁶ B. Finka — A. Šojat: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca, str. 24.

směstiti, tērat, tēšit, vēnčat se, vēščica, vēverica, zagorēti, zelenēti se, želēti (Šaptinovci).

Nenaglašeno kratko ē u svim naseljima se izgovara kao e. Primjeri: isterat, izgōret, kùdelja, nēdelja, pōsec, pōterat, prōmena, zāvet, zāvetovati se (Podgorač); devōjčica, lseći, lsterati, izgōreti, kōleno, kùdelja, lepōta, mēdved, nēdelja, òdmerit, peskōvit, pōsec, pōterati, pōvreda, prōmena, ūtešiti, zāvet, zāvetovat se (Donja Motičina); bēzgrešan, isterat, kùdelja, lepōta, mēdved, òdmerit, peskōvit, pōsec, pōterat, pōvreda, prelētet, prōmena, zāvet, zāvetovati se, zāvetrina, žūtet (Feričanci); bēzgrešan, devōjčica, lsec, lsterat, kōleno, kùdelja, lepōta, mēdved, nēdelja, òdmerit, peskōvit, pōsec, pōterat, prōmena, ūtešit, zāvet, zāvetovati se, zāvetrina (Stara Jošava); bēzgrešan, bežāti, cedllo, doživeti, mēdved, peskōvit, pōvreda, prōmena, ūšūteti, zāvet, zāvetovati se (Bokšić); bēzgrešan, bežāti, cedllo, devōjka, doživeti, lepōta, mēdved, peskōvit, pocrvēneti, pōvreda, prōmena, trpēti, zāvet, zāvetovati se, živeti, žūteti (Šaptinovci).

Jat je u navedenim mjestima, kao i u većini naših govora, u nekim oblicima riječi zamijenjen glasom i (ženi, nozi, ruci; meni, tebi, sebi; ovim, tim, onim, ovih, tih onih; svih, svima; noviji, stariji, crveniji; di, negdi, svagdi; nisam, nisi, nije; živit, trpit, štedit).¹⁷ Takvi oblici su najčešće nastali analoškim putem. Budući da takva zamjena jata nije specifična pojava našičkog kraja jer se javlja u većini naših govora, neću o njoj posebno govoriti.

Kod srednje generacije u navedenim selima jat je uglavnom zamijenjen glasom e, ali se sporadično može čuti i ē (samo u dugim slogovima). Kod najmlađe generacije jat je i u dugim i u kratkim slogovima najčešće zamijenjen s je, ali se katkada mogu čuti i oblici s e. Današnja seoska omladina provodi u školama osam do deset godina, tako da poslije završetka školovanja uglavnom usvoji ijekavski govor. Pod jakim utjecajem škola, knjiga, štampe, radija i televizije taj proces će se nastavljati i dalje, tako će za pola stoljeća u tim selima posve nestati govora s nezamijenjenim jatom (odnosno ekavskoga govora).

Napomena. Podatke za ovaj članak prikupljao sam u svibnju 1976. kod ovih informatora: 1. Antun Đanić, 82 godine, Podgorač 2. Manda Martinović, 71 godinu, Donja Motičina 3. Anka Benović, 77 godina, Feričanci 4. Pavo Jošavac, 68 godina, Stara Jošava 5. Jelka Kalić, 74 godine, Bokšić 6. Mara Abičić, 81 godina, Šaptinovci.

¹⁷ Oblici živit, trpit, štedit i sl. nastali su analogijom prema oblicima živio, trpio, štedio (u Bokšiću i Šaptinovcima mogu se čuti i oblici živeti, trpeti, štedeti).